

УДК 374.72.016(477.82=162.3)+371(470+571).001.36

ОДНОКЛАСНІ ЧЕСЬКІ УЧИЛИЩА

Сергій Умінський

*Житомирський державний університет ім. І. Франка
вул. В. Бердичівська, 36, 10002 Житомир, Україна*

Розглянуто законодавчу базу Російської імперії щодо навчання чеських емігрантів; аналітичну побудову базисного вивчення різнопланових дисциплін у середовищі двомовності: найпростішої лінійної арифметики, російської мови, основ релігії тощо, яка стала підґрунтям для систематичного навчання у чеських школах. Подано систематизацію навчання арифметики і російської мови; рівневі умови вирішення практичних завдань на підставі реальних історичних фактів; порівняльні зразки тогочасного російського і чеського шкільництва.

Ключові слова: Російська імперія, чехи, навчання, лінійна арифметика, російська мова, основи релігії.

Постановка проблеми. Першим дослідником однокласних чеських училищ був Є. М. Крижановський, який здійснював за дорученням уряду Російської імперії систематичну підготовку чеських учителів до повноцінного навчання молодших школярів. Педагогічні курси Є. М. Крижановського мали значний політичний резонанс, але не охопили комплексною підготовкою усіх тодішніх і майбутніх чеських учителів, оскільки інформація про них занадто пізно надходила до віддалених чеських поселень. Однак ті чехи, які все ж дізналися і змогли простудіювати навчальні курси, давали про них лише позитивні відгуки. Згодом це ж питання досліджували й окремі наші сучасники (С. Бричок, Ї. Гофман, Я. Драгокупіл, Ж. Ковба та ін.), зосередивши увагу на загальних історичних аспектах чеського переселення у Волинську губернію (історія різних націй, важливі події, конфлікти, статистика, господарське життя, міграції, міжетнічні зв'язки, багатонаціональне шкільництво, етнографія, громадське і культурне життя, картографія урядового і власне чеського шкільництва зокрема і чеського розселення загалом), які потребували додаткового опрацювання і систематизації щодо аналізованої проблеми. Проте сучасні дослідники, базуючись на власне історичному дослідженні, оминули пошуком становлення і розвиток чехами педагогічного процесу: набуття професійних навичок чеськими вчителями, підготовку дітей до життя за нових умов. Такі матеріали потребують додаткового опрацювання і систематизації з погляду визначеної нами проблеми.

Мета дослідження. Відновлення історичної пам'яті про взаємодію російського, українського і чеського народів у галузі шкільництва на основі їхнього спільного мешкання в Україні у межах Російської імперії; вивчення унікальної можливості масового здобуття чехами двомовної освіти за межами Чехії. Вивчення змістової лінійної насиченості чеської освіти; структурних особливостей навчання; лінійного ознайомлення із цифрою і числом; практичного вивчення російської мови.

Аналіз наукової літератури. У Волинській, Київській і Подільській губерніях існували однокласні чеські училища [1, с. 159; 4, с. 183].

До однокласних чеських училищ Правобережної України могли зараховувати дітей 7–12-річного віку [1, с. 159; 3, с. 124].

Навчання дітей незаможних батьків у однокласних чеських училищах Правобережної України мало здійснюватися безкоштовно, натомість усі інші учні могли (за постановою опікуна навчального округу) щороку сплачувати за навчання не більше 6 рублів [3, с. 124; 4, с. 185]. Навчання дітей засновників і спонсорів училища в однокласних чеських училищах Правобережної України також мало здійснюватися безкоштовно [3, с. 124].

Відвідування учнями однокласних чеських училищ Правобережної України мало контролюватися громадою поселення, батьками (опікунами) дітей і вчителями. Учитель мав щодня записувати у класному журналі не тільки тему і короткий зміст уроку, а також відсутніх учнів, зазначаючи причини відсутності. Учні, які систематично ігнорували училищний порядок, відраховували з навчального закладу за погодженням із державним інспектором народних училищ [3, с. 124].

Усі предмети в однокласних чеських училищах Правобережної України мали викладатися за погодженнями Міністерством народної освіти і духовним відомством російськомовними підручниками [4, с. 183].

Діти, які не сповідували православну віру, мали звільнятися від вивчення і складання екзаменів із церковнослов'янської мови і Закону Божого [3, с. 125, 145].

Однокласні чеські училища Правобережної України мали трирічний навчальний курс і, як мінімум, шестимісячний навчальний рік [1, с. 159; 3, с. 125, 138].

Згідно із затвердженою 7 лютого 1897 р. Міністром народної освіти Програмою в однокласних чеських училищах Правобережної України мали викладати такі предмети: 1. Закон Божий (коротка священна історія і короткий катехізис із поясненням найважливіших богослужінь, молитов і свят); 2. Російська мова (читання і письмо); 3. Чистописання; 4. Церковнослов'янська мова; 5. Чеська мова; 6. Арифметика (перші чотири дії); 7. Співи; 8. Гімнастика [3, с. 138, 144–146; 4, с. 183–184].

Міністр народної освіти 7 лютого 1897 р. затвердив кількість уроків у однокласних училищах [2, арк. 114 (зв.)-115; 3, с. 138].

Згідно із затвердженою 7 лютого 1897 р. Програмою викладання навчальних предметів у однокласних училищах викладачі мали право розширювати зміст освіти, поділяти зміст освіти за навчальними роками, збільшувати навчальний час [3, с. 138, 144].

Під час викладання навчальних предметів у однокласних училищах застосовували різноманітні методи. Зокрема, під час викладання Закону Божого в однокласних училищах застосовували такі методи: бесіда, розповідь, цитування, повторення, зв'язок із життям, випереджаюче навчання [3, с. 143–144].

Тематичний зміст уроків Закону Божого в однокласних училищах:

- перший рік: молитва; піснеспіви; десять заповідей; Символ православної віри;
- другий рік: Старий Завіт; Новий Завіт; Священна Історія; постулати християнства; становлення Церкви; дванадцять свята;
- третій рік: Богослужіння; Катехізис за „Начатками християнського учения”;
- основні поняття: “храм”; “престол”; “іконостас”; “чаша”; “священство”; “риза”; “свято”; “піст”; “чатування”; “піснеспів”; “священнодія”; “Літургія”; “Великі Дари”; “причастя”; “Апостол”; “Євангеліє”; “Проскомидія”; “хресне знамення”; “ектенія” [3, с. 139–144].

Право першості під час узгодження розкладу занять однокласного училища мав заоновчитель [3, с. 139].

Під час вивчення Закону Божого в однокласних училищах мали використовувати такі наочні посібники: географічні карти; репродукції картин зі священної історії; зображення священних предметів [3, с. 144].

Метою викладання російської мови в однокласних училищах визначали досягнення учнями осмисленого і правильного читання і письма російською мовою; осмисленої і правильної розмовної вимови [3, с. 147].

Під час викладання російської мови в однокласних училищах застосовували такі методи: хорове читання; зразкове читання вчителем; взаємопроникнення навчальних дисциплін (читання статей із гігієни; географії Російської імперії; історії Російської імперії; природознавства; використання географічних та історичних брошур і книг) [3, с. 147–148].

Тематичний зміст уроків російської мови в однокласних училищах:

- перший рік: звуковий і складовий аналіз слів; букви; поєднання букв; читання слів і коротких речень із вивченими буквами; читання навчальних статей; переказування навчальних статей за запитаннями; вивчення віршів напам'ять; поділ слів на склади;

перенесення складу у наступний рядок; великі і рядкові букви; вживання великих букв; голосні і приголосні букви; тверді і м'які приголосні букви; букви "й", "ь", "ъ"; азбука; буква "э"; вживання букв "и" й "і"; невживання букв "ы", "ю", "я" після "ж", "ч", "ш", "щ"; тверда і м'яка вимова приголосних букв; букви "ь", "ъ" всередині і наприкінці слів; наголос; наголос і зміна значення слова; навчальний диктант; пояснювальний диктант; списування навчальних статей [3, с. 146];

- другий рік: читання навчальних статей; домашнє читання книг і навчальних статей; переказування навчальних статей за запитаннями і без них; переказування поширених статей частинами; письмовий переказ навчальної статті за запитаннями; вивчення віршів і коротких оповіданнячок напам'ять; іменник; рід, число і відмінок іменників; особові займенники; дієслово; доконаний і невизначений вид, особа і час дієслів; окремі і префіксальні прийменники; вживання потрібної букви за нечіткої вимови голосного чи приголосного звуку; буква "Б"; вживання крапки; вживання знаків оклику і питання; вживання тире і лапок; вживання коми; сьомий кличний відмінок; попереджувальний диктант; перевірковий диктант; списування навчальних статей; запис вивчених напам'ять віршів і коротких оповіданнячок [3, с. 146–147];
- третій рік: читання і переказування статей із хрестоматії; домашнє читання книг і навчальних статей; письмовий переказ навчальної статті; читання розбірливих рукописів; вивчення віршів і прозових уривків напам'ять; іменник і прикметник; родове, числове і відмінкове узгодження прикметника з іменником; відмінкові закінчення; ступені порівняння прикметників; короткі (вкорочені) і повні закінчення прикметників; кількісні і порядкові числівники; просте речення; підмет і присудок; додаток, означення і обставина; вправи на вживання розділових знаків; вправи на вживання букви „Б”; повторювальний диктант; перевірковий диктант; списування навчальних статей; складання листів і описів за зразком [3, с. 146–148].

Метою викладання чистописання в однокласних училищах визначалося досягнення учнями твердого і чіткого почерку; ознайомлення із правилами якісного каліграфічного письма [3, с. 149].

Під час викладання чистописання в однокласних училищах застосовували такі методи: тактування (основні принципи: тактування спочатку повільне, потім — швидке; один такт відповідає одному натиску пера; прямопропорційний взаємозв'язок легкості натиску пера і швидкості письма); написання букв за буквеними елементами (спочатку вивчали рядкові

букви, потім – великі букви, тому що елементи рядкових і великих букв різні) [3, с. 149].

Тематичний зміст уроків чистописання в однокласних училищах:

- перший рік: вправи на правильне сидіння, розміщення зошита і рухи руки; написання буквених елементів (паличка; паличка, заокруглена зверху; паличка, заокруглена знизу; паличка, заокруглена зверху і знизу; овал; півовал); написання слів і речень великим почерком за двома лініями;
- другий рік: повторення вивченого матеріалу; написання слів і речень середнім почерком за двома лініями; натиск пера і розмір букв; правильні з'єднання букв; списування із класної дошки і прописів;
- третій рік: написання слів і речень за однією лінійкою; написання слів і речень за транспарантом; правильні з'єднання букв; списування із прописів [3, с. 148–149].

Учителів однокласних училищ рекомендувалося користуватися у роботі з учнями тільки папером, пером і олівцем, але не грифельними дошками і грифелем, використовуючи які, діти набували офтальмологічних вад, рука ставала твердою [2, с. 149].

Учителів однокласних училищ також рекомендувалося користуватися під час роботи з учнями прямим, вертикальним почерком, використовуючи який, діти набували правильної постави голови, плечей і тулуба під час письма [3, с. 149–150].

Цікавим, на наш погляд, є метод, який застосовували в однокласних училищах під час викладання церковнослов'янської мови: використання таблиць, вивчених напам'ять, коротких молитов для читання [3, с. 145].

Тематичний зміст уроків церковнослов'янської мови в однокласних училищах:

- перший рік: церковнослов'янська азбука; порівняння церковнослов'янської азбуки з російським алфавітом; читання молитов; нарядкові знаки, титла; скорочення слів; читання церковнослов'янського букваря;
- другий рік: Євангеліє; Псалтир; Часослов; слов'янські числа;
- третій рік: Євангеліє; Псалтир; Часослов; місяцеслов (церковний календар);
- основні поняття: “кафізма”; “титло” [3, с. 144–146].

Метою викладання арифметики в однокласних училищах визначалося досягнення учнями результатів загальноосвітніх і практичних завдань: свідоме засвоєння основних арифметичних понять; вільне обчислення; розуміння співвідношення чисел; застосування набутих знань під час вирішення практичних завдань; уміння співставляти арифметичні знаки і відповідні поняття [3, с. 150–151].

Тематичний зміст уроків арифметики в однокласних училищах:

- перший рік: пряма і зворотна лічба у межах 20; перші чотири дії у межах 20; нумерація у межах 100; чотири дії у межах 100; цифри і знаки; поняття “додати”; “відняти”; “на скільки більше (менше)”; “повторити”; “розділити”; “скільки разів міститься”; “у скільки разів більше (менше)”; усні і письмові задачі; римська нумерація у межах XX;
- другий рік: поняття “десяток”; нумерація у межах 1000; чотири дії у межах 1000; поняття “додавання”; “віднімання”; “множення”; “ділення”; таблиці прямого множення однозначних чисел; обчислювальні прийоми із двозначними числами; розклад числа на розрядні одиниці; кратне і різницеве порівняння чисел; збільшення і зменшення чисел у 10 і у 100 разів; усні і письмові задачі; дроби;
- третій рік: нумерація у межах 10 мільйонів; чотири дії у межах 10 мільйонів; прямі і зворотні обчислення; перевірка арифметичних дій; дії над іменованими складеними числами; звичайні і десяткові дроби; чотири дії зі звичайними і десятковими дробами; задачі з використанням дробів; усні і письмові задачі; час; монети; російські міри довжини (аршин; вершок), маси (фунт) і сипучих тіл; квадратні і кубічні міри; російська торгова рахівниця; проценти; площа; об’єм простих тіл [3, с. 150–153; 5, s. 6].

Метою викладання співів у однокласних училищах визначалося виховання в учнів морально-релігійних почуттів; почуття любові до Батьківщини; естетичних почуттів [3, с. 154].

Тематичний зміст уроків співів у однокласних училищах:

- перший рік: підготовчі вокальні вправи; одноголосні церковні піснеспіви; унісон; вокальний рух секундою; терцією; квартою; військові пісні патріотичного характеру; народні пісні побутового характеру;
- другий рік: Літургія св. Іоана Златоуста; двонадцяті і храмові свята; мажорна гама; нота; назви і зображення нот; поділ ноти на частини; четвертна нота; восьма нота; половинна нота; ціла нота; нота із крапкою; піснеспіви; двоголосся; триголосся; гімни; військові пісні патріотичного характеру; народні пісні побутового характеру;
- третій рік: нічні чатування; піснеспіви за Євангелієм; недільні віршарі; пасхальні ірмоси; молебень; військові пісні патріотичного характеру; народні пісні побутового характеру [3, с. 153–154].

Після успішного закінчення навчання в однокласному чеському училищі Правобережної України учні мали отримувати відповідні свідоцтва [3, с. 125].

Учні, які не склали іспити, мали можливість одноразового перескладання, проте лише наступного року і за умови повторного проходження курсу останнього року навчання [3, с. 125].

З 16 листопада 1885 р. випускники однокласного училища отримували військову пільгу [3, с. 125].

Висновки. Поступальний характер теоретичної освіти і набуття практичного освітнього досвіду окреслюється схожістю навчального матеріалу, порівнянням із вивченим шляхом здобуття рідномовної освіти і розвитком відповідно до вимог часу. Систематичне поєднання текстового матеріалу з наочними прикладами в умовах двомовності уможливує структурний вплив двох сигнальних систем на процеси запам'ятовування. Сумарне вивчення основ наук на базі поєднання різних предметів полегшувало осяжність знань, керуючись психологічним і фізичним аспектами.

Отже, аналіз програм дає можливість стверджувати про їхнє написання зрозумілою мовою, вимоги щодо наочної ілюстрації прикладами, нестандартного методичного оформлення і відповідності вимогам часу і проблемі двомовності, яка виникала досить часто. Зазначимо, що запропоновані методики застосовуються донині.

Перспектива подальших досліджень у такому напрямку дасть змогу простежити генезу змісту освіти, зазначених методик і означити шляхи їх вдосконалення відповідно до вимог часу.

1. *Воловик О. В., Рішан Н. А.* Чехи на Вінниччині // Національні меншини Правобережної України : історія і сучасність. – Житомир, 1998.
2. Державний архів Житомирської області. Ф. 147. Отчеты заведывающих по Житомирскому уезду. – Оп. 1. – Спр. 567а. О разных предметах. Переписка уездных наблюдателей с Волынским училищным советом о награждении учителей; о состоянии церковно-приходских школ; об образовательном цензе учителей. 1892 г.
3. *Пругавин А. С.* Законы и справочные сведения по начальному народному образованию. – СПб., 1904.
4. *Пругавин А. С.* Народные училища в Западном крае, на Кавказе, в Остзейских губерниях и Царстве Польском. О народных училищах в губерниях: Киевской, Подольской и Волынской. – СПб., 1904.
5. *Rusky Čech.* – K., 1907. – N 6.

CZECH ONE CLASS SECONDARY SCHOOLS**Sergiy Umins'ky**

*Ivan Franko State University of Zhytomyr
B. Berdychivs'ka Str., 36, UA — 10002 Zhytomyr, Ukraine*

The author considers the legislative base of the Czech immigrants' education in Russian imperia. He defines the analytical structure of basic learning the various subjects in the environment of bilingualism: the ordinary lineal arithmetic, Russian language, the foundations of religion etc., which has become the basis for systematic studies in the Czech schools. The article also presents the system of learning the arithmetic and Russian language; the trends of solving practical problems on the basis of real historical facts; the comparing models of the Russian and the Czech schooling.

Key words: The Russian imperia, the Czechs, teaching and learning, lineal arithmetic, Russian language, the foundations of religion.

ОДНОКЛАСНЫЕ ЧЕШСКИЕ УЧИЛИЩА**Сергей Уминский**

*Житомирский государственный университет им. И. Франка
ул. Б. Бердичевская, 36, 10002 Житомир, Украина*

Рассмотрена законодательная база Российской империи касательно обучения чешских эмигрантов; аналитическое построение базисного изучения разноплановых дисциплин в среде двуязычия: простейшей линейной арифметики, русского языка и основ религии, которое стало почвой для систематического обучения в чешских школах. Также подано систематизацию обучения арифметике и русскому языку; уровневые условия решения практических заданий на основе исторических фактов; сравнительные образцы тогдашнего российского и чешского школоведения.

Ключевые слова: Российская империя, чехи, обучение, линейная арифметика, русский язык, основы религии.

Стаття надійшла до редколегії 11.02.2010

Прийнята до друку 10.03.2010